

СПІВВІДНОШЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ І ПРИМУСУ У ТВОРЕННІ ГРОМАДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРАЦЯХ НІМЕЦЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ІДЕАЛІСТІВ

Парняк П. Р.

здобувач кафедри теорії та історії політичної науки

Львівського національного університету імені Івана Франка

У даній статті розглядаються основні ідеї творення громадянського суспільства на основі праць найвидатніших німецьких і англійських мислителів 17-18 ст. Розглядається питання переходу людства від природного середовища існування до громадянського суспільства. Основною досліджуваною проблемою є питання, як повинен проходити процес переходу і подальшого розвитку: на основі примусу, чи добровільної згоди всіх членів суспільства. Автор висвітлює, що для основних ідеологів державності 17-18 століття стоїть на першому місці при переході в стан цивілізованого суспільства: державний примус, чи моральні цінності.

This article discusses the basic ideas of creating a civil society based on the greatest works of German and British thinkers 17-18 centuries. The question of mankind's transition from natural habitat to civil society. The main issue investigated is the question of how should undergo a process of transition and further development: from coercive or voluntary consent of all members of society. The author highlights that the main ideologists of statehood 17-18 century stands in first place in the transition to a state of civilized society: government coercion or moral values.

В данной статье рассматриваются основные идеи создания гражданского общества на основе трудов выдающихся немецких и английских мыслителей 17-18 вв. Рассматривается вопрос перехода человечества от естественной среды обитания к гражданскому обществу. Основной исследуемой проблемой является вопрос, как должен проходить процесс перехода и дальнейшего развития: на основе принуждения или добровольного согласия всех членов общества. Автор освещает, что для основных идеологов государственности 17-18 века стоит на первом месте при переходе в состояние цивилизованного общества: государственное принуждение, или моральные ценности.

Ключові слова: категоричний імператив, сентенція примусу, громадянське суспільство, суверен, політичний абсолютизм.

Питання толерантності і примусу завжди було актуальним, особливо на державному рівні, оскільки саме воно впливало на форму і тип державного устрою, а також надавав, чи обмежував владу правителя.

Для Канта курс примусової дії є допустимим тільки тоді, коли дана дія може бути схвалена. Категоричний імператив це новий метод, який описано в праці «*Основи метафізичної моралі*» (1785). У відповідності з цим методом тестування сентенції виходить, що відношення чужої волі до власної чи вплив на неї шляхом примусу, є неприпустимим, оскільки воля не може бути загальною.

Тим не менш, до моменту його пізніших, більш політичних робіт, таких, як: «*Теорія і практика*» (1793), «*Вічний мир*» (1797) і «*Метафізика моралі*» (1797), Кант, вдається до регулярного застосування необхідності примусу, наприклад, в переміщенні людини зі стану знаходження в природному середовищі, до її переміщення в цивілізоване суспільство, підкоренню законам та іншим юридичним обов'язкам, в результаті чого і утворюється держава. Він, вважає, що примус в даному випадку є необхідним і обов'язковим, оскільки держава є основним об'єктом суспільства. Однак, необхідність толерантності в політичному житті, також повина бути присутньою, на що Кант вказує у своїй статті "Використання суспільного розуму". Вимога толерантності, в кінцевому рахунку, зводиться до вимоги, яка встановлює засіб для відкритого і чесного зв'язку між членами суспільства. В результаті, чого проблема простору відкриває питання про те, що будь-який примус повинен бути забороненим, оскільки він підриває свободу і повагу, які потрібні для можливості розвитку суспільного життя, яке регулюється моральними принципами. Вимоги інтелектуальної діяльності в моральній сфері йдуть врозріз з уявною допустимістю насильства в політичній сфері. Кант вважає, що сентенція примусу не може бути універсальною [3; 62]. Кант розглядає толерантність як явище, яке присутнє в соціальному середовищі і повинне відповідати нормам терпимості і суспільної культури. Це вимога гласності, стану розуму в його публічному використанні.

Напруженість у відносинах між поняттями примусу і терпимості в політичній філософії Канта пов'язана з іншою, більш основною проблемою, а саме питанням морального життя або життя, прожитого у відповідності з принципами моралі взагалі можливого в природному стані, поряд з питанням порівняння моральної толерантності в природі і державі [3; 72].

Основна думка праці «*Метафізика моралі*» розділена на дві частини: доктрину гідності і доктрину права. Різниця між доктриною гідності і доктриною права полягає в тому, що стосовно

людських відносин і почуттів повинна бути повна терпимість, і виключається поняття примусу, тоді, як в питанні права держава повинна примушувати громадян підкорятись законодавству. Основне питання яке розглядає Іммануїл Кант в практичній філософії це питання про зв'язок між мораллю і політичним життям.

Питання полягає в тому, що стоїть на першому місці для Канта: мораль або політичне життя, що залежить від чого: зробити державу моральною, що дозволить їй вийти зі стану природи, тим самим дозволивши викреслити будь-яку дискримінацію в суспільстві, або на жорсткому державному контролі слідкувати за дотриманням норм, які необхідні суспільству.

Питання у філософії Канта стосовно примусу допустимого і повної політичної терпимості розглядається, як основне, але кордони між цими поняттями не дуже чіткі. При природному стані, тобто за відсутності керуючої ролі держави мало хто може змусити людей вийти зі стану природи, і це можна зробити лише за допомогою примусу, але питання необхідності цього виходу повинне розглядатися, як основне. Очевидно, примус і терпимість повинні навчитися співіснувати в державі [6; 25].

Кант розглядає питання, що стоїть на першому місці, для держави: моральність, яка необхідна для розвитку і повноцінного функціонування держави, або примусу, який необхідний для створення державних інститутів, і самої держави. Це неоднозначності, які вирішуються з огляду на самий процес переходу і розвитку. Поняття тимчасового пріоритету, або концептуальних пріоритетів, мають стати основними принципами переходу і розвитку суспільства. Якщо говорити про тимчасові пріоритети, то, очевидно, моральність не є першочерговою умовою для створення політичних стандартів, або системи законів.

Кант вважає, що політичні системи допомагають вести шлях до моральності. Однак, якщо питання державного значення є пріоритетним то в таких моментах можна частково знівелювати питання толерантності, проте в інших моментах закони держави повинні бути сумісні з законами моралі. Навіть система примусу повинна бути сумісна з основами індивідуальної автономії та духовної індивідуальності. Але в природному стані це не завжди так. Основна проблема полягає в розрізненні, коли примус є виправданим, за яких умов, і як довго. За Кантом, сентенція примусу, очевидно, припустима в політичній сфері, але не в моральній. Оскільки політична включає в себе моральні. Тобто поки наше життя, керується моральними принципами, проходять у політичному контексті ці дві системи вступають у конфлікт [6; 40].

Політична сфера має слідкувати за дотриманням суспільних законів, і морального життя, і не втручатися в незалежний розвиток інтелектуальної думки.

Кант вважає що основною метою розвитку суспільства є досягнення влади розуму, тобто такого поєднання понять терпимості і примусу, щоб відбувся чіткий поділ державних і приватних ідей. У тому ж дусі, в іншому прикладі Кант говорить, що не може бути ніяких постійних армій, оскільки їхнє створення, пов'язане з використанням людських ресурсів з метою захоплення, або використання населення у цілях власної держави. Питання переходу від природного стану до державної формації може бути проведено деспотичним лідером, який забезпечує соціальний прогрес краще ніж природні умови, або шляхом створення республіканського уряду більшість членів якого є самостійно мислячими моральними людьми, схильними до віротерпимості і громадського дискурсу.

Інший німецький філософ Йоган Готліб Фіхте, у своїй праці «Науковчення» досліджував питання впливу людини на природу і суспільство. в якій людина постає як творець, суб'єкт всього матеріального і водночас як інтелектуальний творець не тільки форм, а і внутрішніх особливостей предметів і явищ. Природа у Фіхте позбавлена самостійних властивостей, вона тільки матеріал, яким користується людина для досягнення своїх цілей. Людина виступає у ролі творця.

Обмеження власних бажань не дає можливості абсолютної свободи, питання моральних цінностей розвивається за допомогою внутрішніх особливостей «Я». За допомогою внутрішнього примусу, і придушення внутрішніх інстинктивних бажань формується зовнішній облік моральності і терпимості по відношенню до інших членів спільноти. Це ідеал, до якого людина постійно прямує.

Основою появи будь-якого явища культури є творець, який має задум. Цим творцем і стає обмежене «Я», яке за допомогою обмежень синтезує культуру прийнятну для всіх членів суспільства, а не лише для певної групи людей. «Я» долаючи свою обмеженість прогресує.

Теорія громадянського суспільства Гегеля охоплює всю сферу буття громадян, особисте і сімейне життя, яке не піддане регламентації зі сторони держави. У своїй соціальній філософії, як і у всіх сферах буття Гегель виявляє механізм і простежує етапи розвитку з точки зору діалектики одиничного, особливого і загального. На першому етапі загальне виступає як безпосереднє, єдність одиничних, коли особливе ще не проявилось в загальному. На другому етапі відбувається заперечення первісної єдності, одиничності. На третьому етапі здійснюється повернення до єдності, яка базується на самосвідомості одиниць, що досягли рівня загального. Ця абстрактна схема досить конкретно працює і в сфері соціальної філософії [5; 45].

Гегель розглядає розвиток громадянського суспільства, яке, як він вважає є основним надбанням людини. Компонентами гегелівської тріади і етапами розвитку суспільства виявляються

сім'я, громадянське суспільство і держава. Сутністю розвитку суспільства, на думку Гегеля, є становлення свободи. Свобода досягається через торжество моральності, а моральність це поняття свободи, що стало наявним світом і природою самосвідомості. Оскільки поняття для Гегеля - не просто форма пізнання, а сутність речей, то моральність це реалізація власної свободи. Ця реалізація проходить через безпосередній, або природний, моральний дух - сім'я. Ця субстанціональність переходить у втрату своєї єдності, і таким чином створює громадянське суспільство, об'єднання членів в якості самостійних суб'єктів, одиничних у формальній загальності на основі їхніх потреб і через правовий пристрій як засіб забезпечення безпеки осіб і власності через зовнішній порядок для їх особливих і загальних інтересів. Держава зобов'язана забезпечити свободу, яка полягає в тому, що особиста одиничність і її особливі інтереси отримують свій повноцінний розвиток і визнання свого права для себе, в системі сім'ї та громадянського суспільства.

Таким чином, громадянське суспільство, за Гегелем, це вельми недосконалий рівень організації соціального життя. Держава - історично сформована свідомо організована сила, відокремлена від самого суспільства і керуюча ним за допомогою примусу, і насильства. Якщо суспільству вистачить умінь самому керувати своїми справами, не вдаючись до допомоги особливих груп людей, то може наступити період бездержавного само управлінського розвитку суспільства [6; 115].

Схожі ідеї у своїх працях висловлювали і англійські мислителі. Зокрема Томас Гоббс розвивав ідею легітимації і виправдання держави через розум і свідомість за допомогою концепції договірної походження політичної влади. Держава, вважав він, виникає на основі договору. Основа держави лежить в розумному прагненні людей до самозбереження та безпеки. Т. Гоббс вважає, що для дотримання природних законів потрібна впевненість у своїй безпеці, а для досягнення безпеки немає іншого шляху, як з'єднання достатньої кількості людей для взаємного захисту. Таким чином, держава засновується людьми для того, щоб з її допомогою покінчити з «війною всіх проти всіх», позбутися страху незахищеності й постійної загрози насильницької смерті. Шляхом взаємної домовленості між собою індивіди довіряють певній особі, або групі людей верховну суспільну владу над собою.

Гоббс вважає, що влада має спиратися на добровільне зречення від права використовувати свої можливості у власних цілях. Так з'являється держава, що володіє верховною владою, яка використовує силу і засоби всіх людей так, як вона вважає за необхідне для їх миру і загального захисту.

У своїй праці «Левіафан» Гоббс дав розгорнуте визначення держави: «Держава це об'єкт утворений шляхом взаємного договору між собою величезної кількості людей, з метою миру і загального захисту» Люди, що створили державу шляхом взаємного договору, не тільки санкціонують всі її дії, але і визнають себе відповідальними за ці дії. Варто відзначити, що договірне вчення про державу було спрямоване проти феодално-теологічних трактувань, і в цілому відповідало капіталістичним відносинам, універсальної юридичної формою яких, як відомо, виступає договір, контракт. З держави був знятий ореол містицизму, вона стала розглядатися як один з численних результатів правової угоди - контракту, як продукт людських дій. Таким чином, договір як основа виникнення держави в теорії Гоббса є своєрідною згодою громадян, які визнають політичну владу.

Іншою системоутворюючою ознакою держави, яку виділяє Гоббс є політична влада, організована як єдиний суб'єкт. «Той, хто виступає носієм політичної влади, називається сувереном, про нього говорять, що він володіє верховною владою, а всякий інший є його підданим.» Таким чином, виникають відносини панування і підпорядкування, тобто політичний стан. З точки зору Т. Гоббса, держави можуть виникати не тільки через добровільну згоду індивідів утворити єдиний об'єкт і підкорятися йому в надії на те, що він зуміє захистити їхні права [2; 65].

Гоббс вважає, що владу також можна отримати силою. Наприклад, глава сім'ї примушує дітей підкорятися йому під загрозою позбавити їх певних прав, чи покарати їх. Т. Гоббс називає держави, що виникають в результаті добровільної угоди, політичними державами. Держави, що з'являються на світ за допомогою фізичної сили, мислитель відносить до заснованих на придбанні, до них він особливої прихильності не виявляє. Варто відзначити, що в цій класифікації держав проглядається неприязнь Т.Гоббса до англійських дореволюційних феодално-монархічних порядків. Нормальною, здоровою державою Гоббс вважав таку, в якій забезпечені: право людини на життя, безпеку, справедливість і добробут. З цієї точки зору і визначалися якості політичної влади, її права та здібності [2; 71].

Критеріями визначення повноважень верховної влади для Гоббса було, перш за все, її здатність подолати протистояння всередині самого суспільства. Тому верховна влада повинна впливати абсолютно на всі сфери соціуму. На думку Гоббса суверен сам видає й відміння закони, оголошує війну та укладає мир, розглядає і вирішує суперечки, призначає всіх посадових осіб. Суверен може використовувати сили і засоби підданих так, як вважатиме за необхідне для їх миру та захисту. При цьому верховна влада не несе ніякої відповідальності за свої дії перед підданими і

не зобов'язана звітувати за ці дії перед ними. Прерогативи суверена неподільні і нікому не передаються. Гоббс рішуче відкидав концепцію поділу влади. Поділ влади для нього є єдиною причиною громадянської війни в Англії у XVIIст.

Державна влада, як вважає Гоббс, щоб виконати своє головне призначення - забезпечення миру і безпеки громадянам, - повинна бути неподільною і суверенною. Вона повинна мати необмежені повноваження, і не повинна підлягати суду або контролю. Вона повинна бути вищою за всі закони, бо всі закони встановлюються нею і тільки від неї отримують свою силу. Яка б не була її форма, вона по суті своїй безмежна. У республіці народне зібрання має таку ж владу над підданими, як король в монархічному правлінні, бо інакше буде продовжуватися анархія. Заперечення абсолютної влади, відбувається, на думку Гоббса, від незнання людської природи і природних законів. З природи верховної влади випливає, що вона не може бути знищена волею громадян. Бо, хоча вона походить від їх вільного договору, але договірні зв'язали свою волю не тільки у відношенні один до одного, а й у ставленні до самої верховної влади, тому без згоди самої верховної влади вони не можуть відступитися від свого зобов'язання.

Держава, за поглядами Гоббса, це - велика і могутня сила, пануюча над людьми. Влада суверена являється монополією на життя і смерть підвладних, причому все, що б верховний представник не зробив по відношенню до підданих, це не може вважатися несправедливістю або беззаконням. Піддані не мають прав по відношенню до верховної влади, і тому вона не може бути по праву знищена людьми, які погодилися її встановити.

Гоббс вважає, що основним обов'язком суверена є дбати про народ, бо державу встановлено не заради самого забезпечення інтересів суверена, а заради громадян. Отже, завданням влади є, не просто забезпечення життя, а забезпечення щасливого життя громадян. Щастя, полягає в користуванні різними благами життя, а для можливості користування всіма цими благами життя необхідно бути захищеним від зовнішніх ворогів і зберігати мир всередині держави, а також надати права кожному громадянину користуватися власною свободою без шкоди для інших громадян. Державна влада, повинна забезпечувати ці умови, необхідні для щастя громадян, що живуть в державі. Держава гарантує своїм підданим свободу, яка є правом робити все те, що не заборонено цивільним законодавством, зокрема купувати і продавати і іншим чином укладати договори один з одним, вибирати своє місцеперебування, їжу, спосіб життя, наставляти дітей за своїм розсудом. Активна роль держави проявляється в енергійній боротьбі з тими вченнями, які послаблюють або ведуть державу до розпаду.

Т. Гоббс вважає, що може бути лише три форми держави: монархія, демократія і аристократія. До першого виду відносяться держави, в яких верховна влада належить одній людині. До другого - держави, в яких верховна влада належить зборам, де будь-який громадянин має право голосу. До третього виду відносяться держави, в яких верховна влада належить зборам, де правом голосу володіють не всі громадяни, а лише частина. На думку мислителя ці форми держави відрізняються один від одного не природою і змістом втіленої в них верховної влади, а відмінностями в придатності до здійснення тієї мети, для якої вони були встановлені. Що стосується інших традиційних форм правління, то Гоббс не вважає їх самостійними видами держави. Тиранія-це та ж монархія, а олігархія нічим не відрізняється від аристократії. Разом з тим, симпатії Гоббса належали монархії, він переконаний, що вона краще за інших форм виражає і реалізує абсолютний характер влади держави, у ній загальні інтереси дуже тісно співпадають з інтересами суверена [2; 143].

Джон Локк вважав, що до виникнення держави люди перебувають у природному стані. У перед державному стані немає "війни всіх проти всіх". Індивіди, не питаючи нічийого дозволу і не залежачи ні від чиєїсь волі, вільно розпоряджаються своєю особистістю і своєю власністю. Панує рівність, при якій всяка влада і всяке право є взаємними, ніхто не має більше, чи менше ніж інші. Щоб закони спілкування, які діють в природному стані, дотримувалася, природа наділила кожного можливістю судити що порушення закону несе за собою відповідне покарання. Однак у природному стані відсутні органи, які могли б неупереджено вирішувати суперечки між людьми, здійснювали належне покарання винних у порушенні природних законів. Все це породжує обстановку невпевненості, дестабілізує життя. З метою надійного забезпечення природних прав, рівності і свободи, захисту особи і власності люди погоджуються утворити політичну спільноту, заснувати державу. Локк акцентує особливу увагу на момент згоди. Він вважає, що згода повинна бути добровільною, і загальною.

Держава являє собою, сукупність людей, які об'єдналися в єдине ціле під захистом ними ж установленого загального закону і створили судову інстанцію, уповноважену залагоджувати конфлікти між ними і карати злочинців. Від інших форм колективності держава відрізняється тим, що втілює політичну владу, тобто право в ім'я суспільного блага створювати закони для регулювання та збереження власності, а також, право застосовувати силу співтовариства для виконання цих законів і захисту держави від нападу ззовні [4; 112].

Будуючи державу добровільно, прислухаючись тут лише до голосу розуму, люди гранично точно відміряють той обсяг повноважень, який вони потім передають державі. Право на життя і

володіння майном, свободу і рівність людина не віддає нікому і ні за яких обставин. Ці невідчужувані цінності - остаточні межі влади і дії держави. Держава повинна отримати стільки влади, скільки необхідно й достатньо для досягнення головної мети політичного співтовариства. Полягає вона в тому, щоб кожен міг забезпечувати, зберігати і реалізовувати свої громадянські інтереси: життя, здоров'я, свободу і свою приватну власність. На закон і законність Локк покладав дуже великі надії. Закон в повному розумінні - аж ніяк не припис, що виходить від громадянського суспільства в цілому або від встановленого людьми законодавчого органу. Титул закону має лише той акт, який слугує загальному благу. Якщо такої норми-вказівки припис в собі не містить, вона не може вважатися законом. Крім того, Локк вважає, що закону обов'язково повинні бути притаманні стабільність і довготривалість дії.

У державі абсолютно ніхто, ніякий орган не може бути вилучений з підпорядкування його законами. Така позиція Дж. Локка виразно передбачала ідею правової держави, докладно розвинену в буржуазній політико-юридичній літературі XVIII-XIX ст. Високий престиж закону виникає з того, що він, вирішальний інструмент збереження і розширення свободи особистості. Функція індивідуальної свободи не вичерпується її значимістю для життя окремо взятої людини, бо вона є ще й невід'ємною частиною загального блага цілісного політичного організму. Ось чому не можна досягти блага всіх, якщо не забезпечити за допомогою законів волі кожному. Ці ідеї Дж. Локка розвивали європейську науку про державу і вивели право на новий рівень політико-юридичної культури, стимулюючи розробку однієї з центральних проблем даної науки в дусі гуманізму. Локк, він не віддавав якогось особливого переваги жодній з форм правління, але категорично відкидав абсолютистсько-монархічний устрій влади. Особисті його симпатії схилялися радше до тієї обмеженої, конституційної монархії, реальним праобразом якої була англійська державність, якою вона стала після 1688р.

Відносно правителів, які здійснюють над своїм народом деспотичну владу, у людей залишається лише одна можливість - застосувати силу. Суверенітет народу, в кінцевому рахунку стоїть значно вище, ніж суверенітет створеної ним держави. Якщо більшість народу вирішує покласти межю правління чиновників, які порушили суспільний договір, то збройне народне повстання з метою повернути державу на шлях свободи, закону, руху до загального блага буде абсолютно правомірним. Теза про право народу на повстання - не випадкова у ліберально-буржуазній доктрині Дж. Локка. Проголошуючи її, мислитель реабілітував вже вироблену державним переворотом 1688 р. зміну форми правління і прямо застерігав королівську владу на майбутнє від посягань на завоювання англійської революції. Вчення Дж. Локка про державу і право стало класичним виразом ідеології ранньобуржуазних революцій з усіма її сильними і слабкими сторонами. Воно увібрало в себе багато досягнень політико-юридичного знання та передової наукової думки XVII в. У ньому ці досягнення були не просто зібрані, але поглиблені і перероблені з урахуванням історичного досвіду, який дала Англії революція [4; 112].

Можна зробити висновки, що держава, як політичний інститут створюється, і існує завдяки тісній співпраці в громадянському суспільстві. Перехід від природного існування людей до проживання в державі проходить через декілька етапів. Важливу роль у творенні держави відіграють політичні лідери, які в залежності від обставин зобов'язані використовувати систему примусу і контролю для нормального розвитку державних інститутів.

Система терпимості і примусу повинні постійно балансувати, і доповнювати одна іншу. Оскільки на різних етапах державотворення і розвитку громадянського суспільства соціум потребує розширення, чи звуження прав громадян, надання більших повноважень, чи обмеження політичної влади. Розвиток повноцінного суспільства повинен проходити в повній моральній незалежності. В державі повинен існувати чіткий розподіл влади. Підтримання режиму, свободи, реалізація головної мети політичної спільноти неодмінно вимагають, щоб публічно-владні права держави були чітко розмежовані і поділені між різними його органами. Законодавча влада покладається на представницьку установу всієї нації - парламент. Компетенція втілювати закони в життя повинна належати монарху, або кабінету міністрів. Маючи на увазі не допускати узурпації ким-небудь усієї повноти державної влади необхідно запобігати можливість деспотичного використання цієї влади. Відповідні типи публічно-владної діяльності повинні розташовуватися у ієрархічному порядку. Перше місце відводиться законодавчій владі. Інші влади повинні підкорятися їй. Разом з тим вони зовсім не є пасивними додатками законодавчої влади і здійснюють на неї досить активний вплив.

Література

1. [Гайденк П. П. Парадоксы свободы в учении Фихте.— Москва., 1990](#)
2. Гоббс Т., Сочинения в двух томах, Москва., 1991
3. Кант И. Метафизика нравов в двух частях // Кант И. Критика практического . разума. Санкт Петербург., 1995.
4. Локк Дж. Мысли о воспитании // Соч.: В 3 т. — Т.3. — Москва., 2006

5. Кембаев Ж.М. Политические и правовые воззрения Иоганна Готлиба Фихте относительно объединения государств Европы и мира // История государства и права. 2011. № 16. С.
6. Мамут Л.С. Политические и правовые учения в Германии в конце XVIII – начале XIXв. // История политических и правовых учений. Москва., 1999.